

УДК 342.722

Васильченко Оксана Петрівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

РІВНОПРАВ'Я ГРОМАДЯН НЕЗАЛЕЖНО ВІД ЕТНІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ

В статті досліджується забезпечення рівності конституційних прав і свобод усіх громадян незалежно від етнічного походження. Аналізуються різні підходи до визначення «етнічна група», «етнічна меншість»; співвідношення термінів «етнічна меншість» та «національна меншість». Розглянуто питання дотримання принципу рівності при здійсненні етнонаціональної політики.

Ключові слова: *рівність прав і свобод, етнічна меншість, національна меншість, етнічна спільність, конституційні принципи.*

Постановка проблеми. Вирішення сучасних суперечностей суспільного розвитку неможливе без урахування регіональних етносоціальних, національних, культурних, релігійних особливостей тих етнічних спільнот, які проживають на території держави. Ігнорування або недооцінка таких особливостей неминує зумовлюють явну чи латентну загрозу міжетнічних конфліктів, що, у свою чергу, може призвести до ескалації політичної нестабільності в державі та загрози її територіальній цілісності. У цьому контексті надзвичайної ваги набуває проблема вироблення адекватної та дієвої етнонаціональної політики як механізму державного регулювання міжетнічних відносин і забезпечення міжнаціональної злагоди в державі. Результативність такої політики безпосередньо залежить від того, наскільки ефективно налагоджено чітке й науково обґрунтоване управління етнонаціональними процесами в поліетнічному соціумі як на центральному, так і на регіональному рівні, а також наскільки забезпечується зусиллями держави та самих етнічних груп України поєднання інтересів локальних спільнот з інтересами титульної нації, інтересів регіонів з фундаментальними національними інтересами Української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо звернутися до вітчизняної науки, то вагомий внесок у дослідження проблематики реалізації прав національних меншин здійснили такі вчені, як: М. Баймуратов, В. Буткевич, М. Буроменський, О. Биков, Ю. Волошин, В. Денисов, В. Євітов, В. Євтух, В. Колісник, О. Копиленко, І. Курас, О. Липчук, О. Мартиненко, В. Нікітюк, В. Погорілко, І. Піляєв, П. Рабінович, Ю. Римаренко, Л. Рябошапка, М. Товт, Є. Ткаченко та інші.

Однак питання реалізації принципу рівності незалежно від етнічної приналежності висвітлені недостатньо.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження змісту конституційного принципу національної рівноправності та його забезпечення в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати різні підходи до визначення «етнічна група»,

«етнічна меншість», співвідношення термінів «етнічна меншина» та «національна меншина».

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній науковій думці не склалося єдиного підходу щодо багатьох понять, які характеризують структурні компоненти поліетнічного суспільства і є предметною сферою державного управління. Немає в світовій та вітчизняній науковій думці й загальноприйнятої дефініції, яка б окреслювала поняття «етнічна група». У західній етнополітології поняття «етнос» ототожнюється з поняттям «етнічна група».

Ю. І. Римаренко і Л. Є. Шкляр визначають поняття «етнічна група» як спільність людей, споріднених між собою етноісторичним походженням (етногенезом), мовою спілкування, теперішньою або минулою територією проживання, рисами матеріальної та моральної культури, побутовими звичаями та іншими рисами і ознаками [17, с. 17]. Вони сюди ж відносять і поняття «етнічна спільність», щодо визначення змісту якого в науковій літературі теж немає єдиного підходу.

Відомо, що етнічність має два рівні – особистісний та груповий. Особистісний рівень етнічності – це ототожнення індивіда зі своїм етносом, реалізація себе в ньому. Груповий же рівень етнічності і є ознакою етнічної спільноти, як вважає дослідник М. В. Кокшаров [10].

Одним із перших, хто спробував дати теоретичне обґрунтування поняття «етнічна спільнота», був відомий російський вчений С. Токарев. Етнічні спільноти тлумачилися ним як народи, що відрізняються один від одного не за однією, а за сукупністю видових ознак: мовою, територією, спільністю походження, економічними зв'язками, політичною єдністю та ін. [21, с. 44].

На думку ж Н. Чебоксарова, етнічна спільнота – це колектив людей, що історично склався на відповідній території, зі своєю культурою та мовою, яка цю культуру відображає [22, с. 99].

Певні відмінності містить також визначення цієї категорії, запропоноване дослідником В. Козловим. Він вважає етнічною спільнотою соціальний організм, що склався на певній території із груп людей, які мають етнічну самоназву й самосвідомість, мову, територію, особливості психічного складу, культури та побуту, певну форму соціально-територіальної організації або ж прагнення її створення, а також намагання до істотного змішування суттєво відмінних расових компонентів [9, с. 111].

У науковій літературі поряд із поняттям «національна меншина» доволі часто вживається термін «етнічна меншина». Зауважимо, що в «Малій енциклопедії етностранознавства» підкреслюється, що поняття «етнічна меншина» дуже часто вживається у розумінні «національна меншина» [16, с. 87]. Український дослідник В. Євтух виділяє такі особливості, які характеризують сутність поняття «етнічна меншина»: 1) етнічна меншина є своєрідним різновидом спільноти людей, яка ґрунтується на їхньому соціальному походженні, має спільні мовно-культурні характеристики, психологічні орієнтації та усвідомлення належності до цієї спільноти; 2) найпершою умовою реалізації етнічної меншини як цілісної структури є її взаємодія з іншими етнічними групами населення країни проживання, у процесі якої наповнюється змістом формула «ми – вони», національні меншини усвідомлюють власну особливість щодо оточення; 3) етнічна меншина – це чітко визначений статус у відносинах, які складаються в поліетнічному суспільстві, де базовою є формула «більшість – меншість»; 4) межі терміна «етнічна меншість» визначаються його співвідношенням із термінами «етнічна група» та «національна група» [5, с. 35].

Автори навчального посібника «Етносоціологія: терміни та поняття» не погоджуються з цим, вважаючи, що термін «національна меншина» за можливостями відтворення сутності різнохарактерних сегментів поліетнічного суспільства поступається терміну «етнічна меншина», а остання включає в себе й таке явище як «національна меншина». На думку дослідників, національна меншина, будучи специфічним різновидом етнічної меншини, від останньої відрізняється своїми претензіями на особливий статус у системі адміністративно-державних відносин, у той час як головною визначальною рисою етнічної меншини є прагнення до збереження й розвитку етнокультурної ідентичності [4, с. 91–92].

В. Кімлічка розглядає поняття «етнокультурна меншина» як збірний термін для позначення всіх груп населення, які за своїми етнічними ознаками відрізняються від титульного етносу. Етнокультурні меншини він поділяє на три типи: 1) національні меншини, до яких належать групи, що сформували на своїй історичній батьківщині повноцінні діючі суспільства до того, як їх було приєднано до більшої держави; 2) іммігранти – групи, сформовані на підставі рішення окремих осіб або сімей покинути справжню батьківщину й перебраться до іншого суспільства; 3) метеки – такі групи іммігрантів, які не мають можливості стати громадянами країни перебування або тому, що прибули туди нелегально, або тому, що приїхали як студенти чи «тимчасові робітники і залишилися у країні після закінчення строку дії своєї візи» [8, с. 32–50].

Досліджуючи питання правового статусу національних та етнічних меншин у країнах Західної Європи, Т. Васильєва зауважує, що, визначаючи групи іномовного населення як «національну меншість», «етнічну меншість», «мовну меншість», законодавчі акти цих держав не містять чітких критеріїв щодо тлумачення цих понять [3, с. 139–140].

На відміну від поняття «національні меншини», дефініція «корінні народи» чітко визначена в міжнародних правових документах (зокрема, Конвенція МОП № 169 (1989 р.) «Про корінні народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних державах») [12]. У вітчизняному законодавстві термін «корінні народи» вперше вжито в Конституції України у ст. 11 без визначення сутності цього поняття. На сьогодні на законодавчому рівні досі не існує визначення дефініції «корінні народи». Вперше така спроба зроблена в проекті Концепції державної етнонаціональної політики, де поняття «корінні народи» визначається як такі автохтонні етнічні спільноти, які історично склалися і проживають на сучасній території України, становлять етнічну меншість у складі її населення і не мають за її межами власної державності [6]. Під таке визначення, яке значно відрізняється від загальноприйнятого в міжнародній практиці, підпадають лише автохтонні народи – гагаузи, караїми, кримчаки та кримські татари. Як бачимо, головним критерієм визначення корінних народів, згідно з Концепцією, є критерій відсутності державного утворення за межами України.

У сучасному світі типовою є ситуація, коли на території держав живуть представники різних етносів. У більшості країн є кількісно переважаючі групи населення зі своєю спільною історією та культурою і менші етнічні групи, кожна з яких має свої характерні особливості.

Зрозуміло, що поліетнічність України породжує багато проблем, які має вирішити етнополітика. Підтримання атмосфери толерантності, усунення чинників міжнаціональної напруженості і конфліктів, етнокультурний розвиток національних меншин та титульного етносу стали одним з головних завдань України як поліетнічної демократичної держави.

Зміни соціально-економічного, політичного характеру нині відбуваються в державі і значною мірою позначаються на особливо чутливій сфері суспільних відносин –

етнонаціональній, актуалізують питання вдосконалення державної етнонаціональної політики у всіх її напрямках з метою закладення підвалин для розв'язання всіх проблем, які накопичилися в цій царині. Проблеми ж, які постають перед Україною в етнонаціональній сфері, є унікальними. Академік І. Ф. Курас виокремив основні з них: 1) проблема незбігу етнічної і мовно-культурної орієнтації значної частини населення; 2) проблема відновлення історичної справедливості щодо депортованих в минулому народів, зокрема, облаштування чверті мільйона кримських татар; 3) проблема самопочуття величезної за світовими мірками російської етнічної спільноти, яка опинилася у становищі національної меншини; 4) проблеми, що утворилися в етноконфесійній сфері [14, с. 12].

Дослідниця О. В. Кривицька доповнює перелік проблем, які постали перед Україною у сфері етнонаціональних відносин, зазначаючи, що наша держава являє собою нетиповий (за європейськими стандартами) зразок держави з неповторними ознаками етнополітичного поля: етнічна карта України складається як з дисперсних, так і з компактних груп, що може використовуватися підставою для вимог як національно-культурної, так і національно-територіальної автономії; кількісно найбільший етнос – українці – мають дискримінований статус рідної мови; асиміляційну загрозу становить не етнічна більшість, а етнічна меншість – росіяни (йдеться про асиміляцію в російську культуру); зосередженість основних продуктивних сил України в регіонах, де домінує культура (мова) національної меншини; суспільно-політична розчленованість держави має виразний регіональний вимір [13, с. 43].

Окрім законодавчої бази, питання захисту національних меншин, зокрема, реалізації ними прав на рівних засадах, знайшли відображення у численних державних програмах та комплексних заходах у сфері національного розвитку та міжнаціональних відносин, прийнятих парламентом та урядом України.

Перш, ніж вести мову про рівність прав людини незалежно від національності, необхідно визначитися з поняттями. Слід зазначити, що міжнародна спільнота ще й досі не прийняла загальновизнаної, з точки зору міжнародного права, дефініції терміна «національна меншина». Складність універсального визначення зазначеного поняття полягає у різнобічності ситуацій, пов'язаних з існуванням різноманітних меншин. Тому дуже важко об'єднати в одному визначенні ознаки всіх меншин, які потребують особливого захисту. На переконання М. В. Буроменського, причини цього варто шукати у сфері політики: держави із пересторогою ставляться до можливості легалізації меншин, як народу, як самостійного суб'єкта, здатного на сецесію [2, с. 96]. Органи і організації ООН, не беручи до уваги низку найбільш спірних критеріїв, нині використовують таке загальне визначення меншини: меншиною є будь-яка група осіб, яка проживає в суверенній державі і яка знаходиться у чисельній меншості відносно іншої частини населення держави, не є домінуючою, члени якої володіють і прагнуть зберегти етнічні, релігійні чи мовні характеристики, які відрізняють їх від іншої частини населення. Статус меншини насправді визначається не чисельністю групи, а наявністю певних чинників, одним з яких є дискримінація [1, с. 10].

Навіть нині не у всіх державах на законодавчому рівні закріплено і діє визначення «національна меншина», незважаючи на те, що в цих державах, так само як і на міжнародному рівні, можуть діяти норми, присвячені закріпленню додаткових гарантій реалізації прав осіб, які відносяться до певних груп населення, і покликані забезпечувати основні гуманітарні стандарти в галузі прав людини.

В Україні з 25 червня 1992 р. діє Закон «Про національні меншини в Україні», у ст.3 якого визначено, що до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та

спільності між собою. Однак, у літературі неодноразово зазначалося, що таке визначення є недосконалим, оскільки не охоплює дійсну етнічну ситуацію в Україні [20, с. 120]. Невирішеним залишається питання й про віднесення до національних меншин лише громадян України. Існує думка, що термін «національні меншини» взагалі є неетичним, навіть образливим для представників націй, до яких він застосовується, і пропонується використовувати такі терміни, як національна група, національна спільність, інші національності, тощо [19, с. 56].

Зовсім не визначено на законодавчому рівні поняття корінного народу. У Конвенції про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, від 27 червня 1989 р. зазначається, що основоположним критерієм визнання корінним народом є вказівка самих народів на їх приналежність до числа корінних народів або таких, що ведуть племінний спосіб життя. В. П. Петков вважає, що корінні народи – це ті народи, які мешкають на своїх етнічних землях, що входять до Української держави: словаки, угорці, румуни, білоруси, росіяни, молдавани прикордонних територій, кримські татари, караїми, кримчаки, у тому числі й ті, які переселялися на незаселені території Південної України у XVIII – на поч. XIX століть і компактно мешкають на освоєних ними землях (болгари, греки, албанці, серби, гагаузи) [19, с. 56]. Ми погоджуємось з думкою В. П. Колісника, який пропонує зазначену дефініцію адаптувати до українського законодавства шляхом прийняття відповідного закону (це може бути Закон України «Про корінні народи» або «Про статус корінних народів» [11, с. 42]) або, можливо, внести відповідні зміни до Закону «Про національні меншини в Україні».

На відміну від національної меншини, етнічну меншину складають усі особи певної національно-етнічної приналежності, які мешкають на законних підставах у межах України, є громадянами України та за її межами не мають власної держави (не є нацією, яка дала назву державі) або взагалі не визнаються нацією, а лише вважаються етнічними утвореннями. Етнічною меншиною в країні слід визнавати, наприклад, усіх гагаузів, що мешкають на законних підставах на території України, за умови самоусвідомлення ними своєї належності до меншини. Мовною меншиною може бути уся сукупність осіб, які мешкають на законних підставах на території України та усвідомлюють себе саме такою меншиною [11, с. 45].

Захист меншин означає забезпечення їм права на збереження тих основних характеристик (мова, культура, традиції, обряди, способи ведення господарства, тощо), які відрізняють меншість від більшості населення. При цьому, і попередження дискримінації, і захист меншин у своїй сукупності мають на меті досягнення повної (фактичної) рівності національних меншин з іншими народами [1, с. 87].

Українська держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства; розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят; сповідування своєї релігії; задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству (ст. 6 Закону «Про національні меншини в Україні»).

Гармонізація міжетнічних відносин залежить не тільки від забезпечення рівних конституційних прав і свобод усіх громадян незалежно від етнічного походження, а й значною мірою від збереження й популяризації їхньої культурної спадщини, підтримання атмосфери взаєморозуміння і взаємодії між усіма складовими етнонаціональної структури

українського суспільства, від поваги до культур, релігій, звичаїв і традицій різних національностей, які проживають в Україні [15, с. 439]. Тобто, йдеться, насамперед, про забезпечення етнічної, культурної, релігійної та мовної самобутності меншин.

Слід зазначити, що важливу роль в процесі захисту меншин відіграють двосторонні домовленості між державами, де живуть меншини, і державами їх походження. Вони представляють фактор миру і стабільності, укріплення добросусідських стосунків між державами і поступово знищують перепони недовіри і національних забобон [18, с. 79]. Яскравим прикладом цього є Угода між Урядом України та Урядом Республіки Болгарії про співробітництво в галузях освіти, науки і культури від 31 грудня 1993 р. [7, с. 645]. Такі домовленості не лише сприяють здійсненню і захисту прав меншин, а й позитивно впливають на попередження і врегулювання міжнародних спорів.

Висновки. Процес захисту меншин в державах, в тому числі європейських, пов'язаний з ліквідацією всіх форм дискримінації за ознаками раси, мови, кольору шкіри, національного чи етнічного походження. Закріплення на конституційному рівні рівноправності незалежно від етнічної та національної приналежності означає, що держава забороняє дискримінацію й намагається демократично вирішити питання, які виникають в процесі співіснування у суспільстві меншин.

Список використаних джерел

1. Андриченко Л. В. Регулирование и защита прав национальных меньшинств и коренных малочисленных народов в Российской Федерации. – М.: ОАО Изд. дом «Городец», 2005. – 384 с.
2. Буроменський М. В. Міжнародний захист прав людини та права біженців: навч. посіб. / М. В. Буроменський. – К., 2002. – 198 с.
3. Васильева Т. А. Правовой статус этнических меньшинств в странах Западной Европы / Т. А. Васильева // Государство и право. – 1992. – №8. – С. 139-140.
4. Етносоціологія: терміни та поняття: навч. посіб. / В. Євтух, В.Трощинський, К.Галушко та ін. – К.: Вид-во УАННА «Фенікс», 2003. – 280 с
5. Євтух В.Б. Український етнос: структура та характер взаємодії з навколишнім середовищем / В. Б. Євтух // Вісн. Акад. наук України. – 1993. – № 4. – С. 34-41.
6. Закон України (проект) «Концепція державної етнонаціональної політики України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.rada.gov.ua.
7. Зібрання чинних міжнародних договорів України: офіційне видання / за заг. ред. К.І. Грищенка – Том 3, книга 2: липень-грудень 1993 р. – К.: Концерн, Видавничий Дім Ін Юре», 2004. – С. 645-651.
8. Кімлічка В. Лібералізм і права меншин / В. Кімлічка. – Х.: Центр освіт. ініціатив, 2001. – 176 с.
9. Козлов В. О понятии этнической общности / В. Козлов // Советская этнография. – 1967. – № 2. – С. 101-115.
10. Кокшаров Н. В. Этничность. Этнос. Нация. Национализм / Н. В. Кокшаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://credo-new.narod.ru/credonew/04_02/7.htm.
11. Колісник В.П. Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти: монографія / В. П. Колісник / Харківська правозахисна група. – Х.: Фоліо, 2003. – 240 с.
12. Конвенція міжнародної організації праці №169 «Про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних державах» (прийнята 27 червня 1989

- року Генеральною конференцією Міжнародної організації правці) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_188.
13. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3 (12). – С. 42-62.
 14. Курас І.Ф. Етнополітологія в Україні: здобутки і проблеми / І. Ф. Курас // Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф; м. Київ, 24-28 верес. 2003 р. – К.: Світогляд, 2004. – С. 10-19.
 15. Леонова А. Організаційно-правові механізми регулювання етнокультурних відносин в Україні / А. Леонова // Зб. наук. праць УДАУ при Президентові України. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – Вип. 2. – С. 438-446.
 16. Мала енциклопедія етнотермінології / Ю. Римаренко (ред.) та ін.; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького – К.: Генеза, Довіра, 1996. – 942 с.
 17. Нація і держава: теоретико-методологічний та концептуальний аналіз / за ред. Ю.Римаренка. – Кн. 2. – Київ; Донецьк: [б. в.], 1998. – 675 с.
 18. Парчишева І.Е. Механізм захисту національних меншинств / І. Е. Парчишева // Юридический вестник. – 2002. – № 2. – С. 79.
 19. Петков В.П. Питання наукової розробки проблеми правового статусу національних меншин в Україні / В. П. Петков, С. В. Петков // Вісник Луганського ін-ту внутр. справ МВС України: науково-теорет. журнал / гол. ред. Е. О. Дідоренко. – Луганськ, 1998. – С. 44-56.
 20. Права національних меншин у Європі / упорядник Р.Романов. – Севастополь: Севастопольська правозахисна група, 2002. – 152 с.
 21. Токарев С. Проблемы типов этнических общностей (к методологическим проблемам этнографии) / С. Токарев // Вопр. философии. – 1964. – № 11. – С. 40-48.
 22. Чебоксаров Н. Проблемы типологии этнических общностей в трудах советских ученых / Н. Чебоксаров // Советская этнография. – 1967. – № 4. – С. 96-108.

Васильченко О. П. Равноправие граждан независимо от этнического происхождения

В статье исследуется обеспечения равенства конституционных прав и свобод всех граждан независимо от этнического происхождения. Анализируются различные подходы к определению «этническая группа», «этническое меньшинство»; соотношение терминов «этническое меньшинство» и «национальное меньшинство». Рассматриваются вопросы соответствия принципу равенства этнонациональной политики.

Ключевые слова: равенство прав и свобод, этническое меньшинство, национальное меньшинство, этническая общность, конституционные принципы.

Vasilchenko O. P. Equality of citizens regardless of ethnic origin

The article examines the equality of constitutional rights and freedoms of all citizens regardless of ethnic origin. Analyse different approaches to the definition of «ethnic group», «ethnic minority»; the ratio of the terms «minority» and «minority». Examines the questions of the principle of equality in the implementation of ethnic policy.

Key words: equality of rights and freedoms, ethnic minority, minorities, ethnic community, constitutional principles.

